

MUZEJSKI VJESNIK 15

MUZEJSKI VJESNIK

GLASILO MUZEJA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

Bjelovar, Čakovec, Čazma, Grabrovnica, Kalinovac, Koprivnica, Križevci, Kumrovac, Kutina, Sesvete, Sveti Ivan Zelina, Trakošćan, Varaždin, Varaždinske toplice, Veliki Tabor, Virje.

Broj 15/1992

Godina XV

Urednički kolegij:

Ana Bobovec (Kutina), Miroslav Klemm (Varaždin), Slavica Moslavac (Kutina),
Marina Šimek (Varaždin)

Tehnički urednik:

Svenibor Pohajda

Korektura:

Zdenka Belić, Ana Bobovec

Nakladnik:

Muzej Moslavine u Kutini

Za nakladnika:

Slavica Moslavac

Priprema i tisak:

»Grata« Bjelovar

Naklada: 650 primjeraka

»Muzejski vjesnik« izlazi jedamput godišnje.

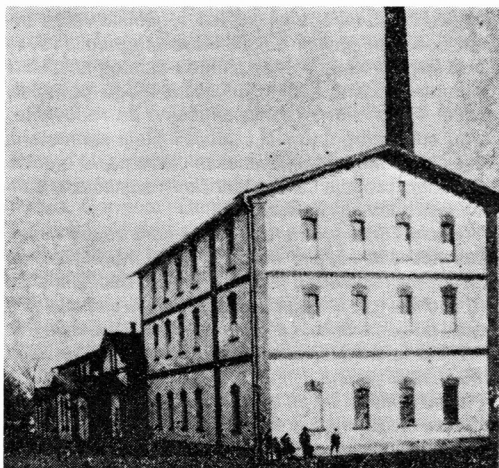
Rukopisi se ne honoriraju i ne vraćaju.

Za sadržaj i lekturu tekstova odgovorni su autori.

»Muzejski vjesnik« solidarno financiraju muzeji sjeverozapadne Hrvatske.

1893. godine. Grad je na današnjem mjestu Čakovečkog mlina ustupio Molnaru parcelu od 3600 hvati i obavezao se da će za javnu rasvjetu Molnaru plaćati godišnje 2500 forinti. Molnar je preuzeo obavezu da će na ulicama i trgovima postaviti 4 velike kružne lampe i 80 žarulja.

Iste te godine, 1. listopada 1893. Čakovec je dobio javnu električnu rasvjetu iz termocentrale

Čakovečki paromlin i munjara d.d. 1903. godine

čakovečkog mlina. Struja je potekla i u 105 kuća s 1400 rasvjetnih mjesta. Čakovec je bio treći grad u Hrvatskoj koji je dobio električnu struju, prije Varaždina i Zagreba.

Međutim, investicije u Čakovcu gotovo su upropastile Molnara pa je mlin i električnu centralu preuzela Čakovečka štedionica. Ona je 1897. godine osnovala dioničko društvo, a za direktora postavila je Leopolda Baruna. Poduzeće se je vrlo brzo oporavilo, iduće 1898. godine proširene su i adaptirane zgrade, nabavljen jači dinamo stroj, jači parni kotao, a mlin je kompletiran s dva para valjčanih stalaka.

Uslijed poremećaja na svjetskim tržištima žitarica i brašna mlin je 1900. zapao u velike poteškoće i gubitke. Poduzeće je zbog toga likvidirano, a dionice su otkupili čakovečki industrijalci Grünwald i Schwartz. Direktorom mlina postao je Antun Schwartz, a tehnički rukovodilac bio je Emil Hirschler. Poduzeće je

proširilo poslovanje, a električno osvjetljenje učinilo pristupačnim i za siromašnije građane Čakovca. Cjelokupni tehnički sistem u mlinu podvrgnut je temeljitoj rekonstrukciji. Zgrada mlina nadograđena je za 6 metara, a sve stare instalacije bile su izbačene. Nabavljen je novi stroj za presijavanje (planschichter), te četiri valjčana staka (walzenstuhl). Rekonstrukcija je završena 1. siječnja 1903. godine. Mlin je bio potpuno moderniziran. Godišnji mu je kapacitet bio 300 tona. Brašno je prodavano u Austriju, te preko luka Rijeke i Trsta u prekomorske zamlje.¹⁾

Još 1901. godine nabavljen je dinamo stroj od 4800 watta. U gradu je izvršena rekonstrukcija niskonaponske mreže koja je u to vrijeme bila duga gotovo 36 kilometara. Sve su trgovine dale uvesti električno osvjetljenje.

Iako je mlin znatno povećao proizvodnju i uglavnom se usmjerio na izvoz, zbog nerentabilnog poslovanja električne centrale poduzeće je poslovalo s gubitkom. Grad je, doduše, imao ugovor s mlinom za proizvodnju i distribuciju električne energije do 1933. godine, ali je dogovoreno da se on sporazumno prekine i ranije. Pošto je električna centrala mlinu bila pasivna stavka mlin je drage volje gradu prepustio distribuciju električne energije. Odluku o prekidu ugovora s paromlinom Gradsko je vijeće Čakovca donijelo 31. srpnja 1930. godine. Zaključeno je također da se općinskim sredstvima pristupi izgradnji dalekovođa koji bi Čakovec povezao s hidroelektranom Fala kod Maribora.

Koliko je električna centrala mlinu bila pasivna stavka dokaz je i činjenica što je mlin imao računa u staro željezo prodati parni stroj od 750 konjskih snaga zajedno s modernim parnim kotlom sistema Babcock — Willcox. Pod vrlo povoljnim uvjetima, kao veliki potrošač, paromlin je također koristio struju hidrocentrale Fala.

Početkom tridesetih godina "Čakovečki paromlin i munjara d.d." zapošljavao je više od 120 radnika. Tvrtka je ekonomski bila vrlo jaka pa su i plaće u odnosu na druga čakovečka poduzeća bile nešto veće, a uvjeti rada mnogo bolji. Od 1930. godine u mlinu je postojao i takozvani "penzioni fond" za radnike koji su zbog objektivnih razloga morali biti otpušteni. On je djelomično i iskorišten kada je likvidiran električna centrala.

LITERATURA

1. Zrinyi, Karoly: Csaktornya monografiaja, Čakovec, 1905. str. 175

Dražen Kovačević, Popovača

Pavlini samostan u Gariću

Južno od Garić grada, ispod najvišeg vrha Moslavčke gore, Humke, kod izvora potoka Kamenjače, nalaze se ruševine jednog od najstarijih i najznatnijih pavlinskih samostana. Samostan sv. Marije, po običaju reda, nalazio se podalje od većih naselja, u pravoj pustinjačkoj osami "smješten tako u skrovište da nitko ne može lako do njega doprijeti". Pod njega su spadali i samostani u Strezi (Pavlin Kloštar) i u

Dobroj Kući (sv. Ana kod Bastaja)¹⁾. Ruševine su poznate pod imenom "Bela crkva" jer je naš narod nazivao pavline "bijelim fratrima" zbog njihovog bijelo-sivog habita.

Pavline, u početku pustinjački, a kasnije samostanski red, osnovao je početkom XIII st. ostrogonski kanonik Eusebij povukavši se u pilišku pustinju. Ne-

koliko godina kasnije pojavili su se u Hrvatskoj podižući svoje samostane.

Autori se ne slažu u mišljenjima o pojavi prvih pavlina u Moslavačkoj gori i osnivanju samostana u Gariću (monasterium paulinorum de Garig). Josip Buturac, slijedeći jednog od najvećih poznavalaca pavlina u Hrvatskoj, Kamila Dočkala, smatra da su prvi pavlini došli u Garić već 1256 godine², dok drugi autori smatraju da se pavlini tu nalaze oko 1272 godine³. Kao godina osnivanja samostana uzima se 1295. kada je plemić magistar Tiburcije dao prvu fundaciju samostanu, dio svog posjeda Stupne i o svom trošku sagradio prvu samostansku kuću i crkvu.⁴

Sačuvana arhivska građa pavlinskog samostana u Gariću najbogatija je od svih pavlinskih samostana. Nakon brojnih lutanja smještena je u Arhiv Hrvatske u Zagrebu i kronološki je raspoređene u 8 fascikala, a sadrži 528 srednjovjekovnih povelja.⁵ Dvije isprave (iz 1745 i 1746 godine) priključene su arhivu ovog samostana, a odnose se na njegove bivše posjede koje ponovo potražuje Pavlinska provincija (fasc. 8 br. 7 i 8). Arhiva sadrži spise s podacima o pokretnoj i nepokretnoj imovini, darovnice, legate, sudske spise i namire, a kraljevske bule i brojne kraljevske povelje pokazuju da je samostan imao važnu vjersku, kulturnu i političku ulogu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Na osnovu nje možemo pratiti razvoj garićkih pavlina. Primarno pustinjački red (red pustinjaka sv. Pavla prvog pustinjaka) skromnih zahtjeva sa izrazitim štovanjem Marije tijekom vremena doživjeli su različite transformacije, uspijevajući održati svoju stegu i ustrojstvo, do zavidne feudalno-veleposjedničke moći i kulturnog nivoa.

Samostan se ubrzo obogatio jer je dobio dio posjeda od osnivača, a zatim su ga bogato darivali niži plemići okolnih županija (comitatus), no samim tim dolazi do čestih sporova i sukoba oko prava na posjede tako svojstvenih tom vremenu i feudalnom porijeklu. Prvi sporovi zabilježni su već 1327. godine, a 1329 samostan i redovnike uzima u svoju zaštitu kraljica Elizabeta. Samostan je svoje posjede povećao 1329. g. kad mu je Pavao, sin Mihalčev, poklonio posjed Mihaljevac uz potok Garešnicu, 1331 darivaju ga plemići braća Dešen i German. Ivan, sin Nikole, darivao im je 1332 godine zemlju i mlin na Garešnici, a darivao ih je i zemljom 1340. g. Nikola kaštelan Bršljančki potvrdio im je 1333. g. posjed koji im je nekoć darovao župan Ivan Baboniž. Pavlini vinograde dobivaju 1340 godine od Dešena sina Dionizija, 1344. g. od Petra Kastelana, a Klara, kći Ivana Ethy (Echy) dala im je dio posjeda Stupne, vinograde dobivaju 1350 godine od Ladislava, sina Ivana, a 1361. g. potvrđuju im darovanje vinograda u Grabnamfelde, Ivan Nikole Ugrinova i Ladislav sin Petra Kastelana.

Ekonomski napredak samostana potakle su mnogobrojne povlastice i izuzeća. Presudom stolnobiogradskog prepozita Tatamera 1335. g. oslobođeni su svi pavlinski samostani u Slavoniji na području zagrebačke biskupije plaćanja desetine zagrebačkom biskupu i kaptolu⁶, a ban Nikola naredio je 1354. g. ubiračima kunovine i dike da je ne ubiru od garićkog samostana.

Arhivska građa govori nam o raznim sporenjima i prosvjedima samostanskih priora u obrani stečenih prava i povlastica, tako da 1352 godine samostan prosvjeduje zbog otimanja posjeda Babonek od Benka, sina Svilanova, protiv Mihalja sina Vukčeva, koji je uzurpirao Stupnu, a žale se i na Ivana sina Nikole, da je sagradio mlin na štetu samostanskog mlina.

Raznim papinskim bulama pavlinski red je u XIV stoljeću dobio mnoge povlastice, a osobito velike ovlasti dobili su pavlini bulom Mare Magnum (1371) pape Grgura XI. U njoj se između ostalog nalazilo i dopuštenje da u svojim crkvama mogu pokapati mrtve. To je bilo ne samo značajno za redovnike, nego su i mnogi plemići i dobročinitelji samostana željeli biti pokopani u pavlinskim crkvama. U narodu je prisutna predaja da su u garićkom samostanu sahranjivani odličnici i velikaši.

Tokom 1381 godine samostan se u zaštitu svojih prava obraća i kralju i kraljici da bi mu Nikola de Zeech, dvorski sudac kralja Ludovika, dodijelio posjed Michalwige, a kraljica Elizabeta posredovala je u zaštitu posjeda Grangya koji je uzurpirao Valentin Petrov. Na Ladislava, sina Nikole, samostan se žalio 1383 i 1386 godine.

Garićki pavlini bili su neobično štovani, a njihov samostan smatrao se kraljevskim i nepovredivim.⁷ Na važnost samostana ukazuje nam i to što su posjedovali i prilično udaljena imanja kao što je bilo selo Remetinec. Žale se 1386 godine da im se otuđuje zemlja koja pripada crkvi sv. Trojstva. Posjed Remetinec poslije je pripao pavlinskom samostanu u Remetama, ali je nerazjašnjeno kako je došlo do međusobnog darivanja između garićkog i remetskog samostana.⁸

Ivan Čupor Moslavački poklonio je samostanu 1391 godine posjed u selu Paklencz koji je kralj Sigismund kasnije i potvrdio. Marko Bedić upozorava da sam naziv dolazi od pakline, arhaičnog naziva za jedan oblik skrutnute nafte, zaključujući da se u ovim krajevima nafta od davnina upotrebljava.

U burnom završetku XIV st. u samostanu su bile pohranje povelje Ivana od Paližne, priora Ivanovaca, velikog protivnika kraljice Marije i kralja Sigismunda. Kralj Sigismund je u kolovozu 1398 godine iz Kutine (in villa Kathenna) poslao samostanu poslanstvo da mu se izruči škrynja sa dokumentima vranskog priorata, krajem iste godine nalaže generalnom prioru pavlina da mu se izruče povelje i isprave koje je Ivan od Paližne pohranio u garićkom samostanu, što je samostan i učinio početkom 1399 godine.

Samostan je krajem XIV i početkom XV stoljeća doživio proširenja i pregradnju. Sagrađena je nova, veća crkva i prostrani sklop zgrada oko crkve zatvoren je vanjskim obrambenim zidom i kulama. Po dokumentima iz 1408—1409 godine samostanska crkva imala je uz glavni oltar posvećen Blaženoj Djevici Mariji i oltare sv. Pavla, sv. Jelene, sv. Katarine, sv. Doroteje, sv. Uršule i sv. Barbare.

U XV stoljeću garićki pavlini dostigli su zavidan ugled, pristupaju im ugledni ljudi kao što je bio i Nikola Ferekel, prepošt i skolastik u Požegi — Kaptolu, a zagrebački biskup Ivan daje mu legat od pedeset forinti 1433 godine. Milan Kruhek predpostavlja na os-

novu raširenog pavlinskog štovanja sv. Benedikta, osnivača zapadnjačkog redovništva, da su garički pavlini imali "područnu kapelu sv. Benedikta u nedalekoj Gornjoj Jeleskoj za čiju starinu znaju i danas okolni mještani."¹⁰

Posjede koje dobivamo mnogo su veći, ali i parnice koje se vode dugotrajnije su. Početkom stoljeća dobivaju od plemića Jakoba Čemera iz Kozovca tri kmetska selišta u Palači, a od Ivana Čupora Moslavačkog Malu Bršljanicu. Svoje posjede pavlini povećavaju i kupnjom. Velike sukobe imaju sa vlastelom iz Svetačja, plemićima Kastelanima.

Sredinom XV stoljeća dobili su od plemića Turbeta zemlju u Bršljanici, a od plemkinje Ilke iz Presečnog, deset selišta u Bektincu. Đuro Čopor poklonio im je 1460 godine djelove svojih posjeda u Palači, Gornjem i Donjem Kozovcu i Marijaševcu, ali tada dolazi i do sukobljavanja sa Čuporima Moslavačkim koji su bili poznati zaštitnici samostana.

Iako su Čupori Moslavački bili na vrhuncu svoje moći u XV stoljeću često zauzimajući razne visoke crkvene i državne položaje (banske ili biskupske časti) njihov rod izumire 1492 godine sa Stjepanom Čuporom. Nemajući nasljednika oporučno je ostavio dio svojih posjeda (Gornji i Donji Kozovac, Marijaševac i Palaču) pavlinima. Nakon njegove smrti, žena mu Elizabeta predala je 1493 godine putem Čazmanskog Kaptola navedene posjede pavlinima. Toj darovnici usprotivio se kralj Vladislav koji je po tadašnjim pravima raspolagao posjedom u koliko nema nasljednika. On je darova veći dio Stjepanovih posjeda u Moslavini Tomi Bakocsu, ugarskom kancelaru i kardinalu, uključujući posjede koje su dobili garički pavlini.

Toma Bakocs poslao je odmah svog opunomoćenika Petra Bočkaja iz Rasinje koji je preuzeo darovnicom dobivene posjede. Došlo je do dugotrajnog spora između pavlina i Tome Bakocsa i njegovog brata Valenta koji se nastanio u Moslavini upravljajući posjedom. Spor je trajao do 1510 godine, a pavlini su ga izgubili jer su naišli na jačeg protivnika.

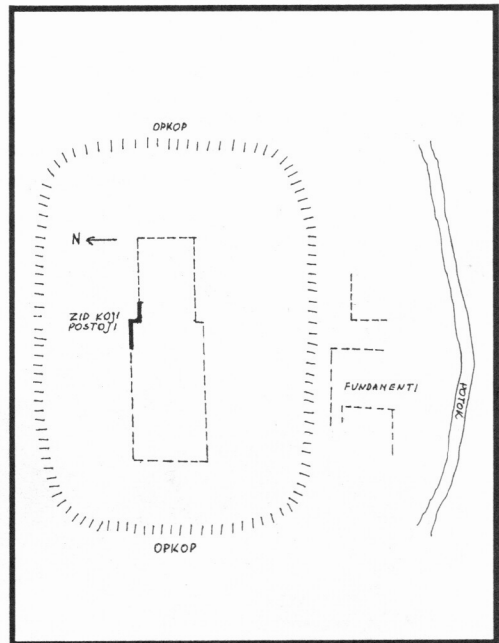
Turska prodiranja krajem XV i u XVI stoljeću utjecala su na život u Moslavini odražavajući se i na pavlinski samostan. Nastupilo je vrijeme opće nesigurnosti i velikog "straha od Turaka". Bježeći pred Turcima pavlini su napustili samostan u Dubici 1465 godine. Samostanske spise i dragocijenosti prenijeli su u samostane u Gariću i u Remetama, ali ni oni uskoro nisu više sigurni. Garički pavlini traže odgodu spora 1473 godine u Zagrebu preko svog zastupnika svećenika Valenta iz Kutine dok se Turci ne povuku preko Save. Početkom XVI stoljeća Tursko carstvo se u silnom naletu sve više približava Moslavini da bi ona pod neprestanim upadima Turaka postala posve pusta jer se njeno stanovništvo razbježalo. Gradovi su padali jedan za drugim (Dubica 1538, Garić 1544, Moslavina 1545 g.) Pavlini su pred nadolazećom opasnošću prenijeli svoju arhivsku građu i dragocijenosti u samostan Lepoglavu. Samostan je najvjerojatnije rpestao postojati prije pada Garića (1544), a zadnji put se spominje 1571 godine poslije čega biva uništen.

Moslavina je 1591 godine oslobođena od Turaka,

ali se radi opće nesigurnosti nije prišlo obnovi gradova. Nakon oslobođenja Slavonije pavlini su bezuspješno pokušavali obnoviti samostan u Gariću kao i neke druge (Bukovica, Dobra Kuća).

Bilješke

1. Đuro Szabo "Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji"
Zagreb 1920. g. str. 106
2. Josip Buturac "Kutina uz 200 obljetnicu župne crkve"
Zagreb 1977. g. str. 25
3. Ante Sekulić "Pregled povijesti pavlina"
Kultura pavlina, Zagreb 1989. g. str. 33
4. Codex diplomaticus VII str. 204—205
5. Ferdo Hauptmann "Jugoslavensko-mađarski arhivski pregovori i njihovi rezultati"
P.O. iz Glasnika arhiva i Društva arhivista BiH Sarajevo, str. 99
6. Ante Sekulić "Remete pavlini u Hrvatskoj"
Zagreb 1986. g. str. 27—29
7. Juraj Čuk "Stara prošlost Garića i njegova kraja"
Bjelovar 1934. g. str. 22
8. Ante Sekulić "Remete" str. 39—40
9. Josip Buturac "Kutina" str. 26
10. Milan Kruhek "Povijesno topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj"
Kultura pavlina, Zagreb 1989. g. str. 89

Plan kompleksa Pavlinskog samostana u Gariću (Bela Crkva) prema crtežu Gjura Szaboa